

РОЛЬ СУРЯДНОГО КОМПОНЕНТА У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОМУ УСКЛАДНЕННІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті розглянуто ускладнювальні властивості сурядних компонентів; проаналізовано способи семантичного і синтаксичного ускладнення простого речення різними типами сурядних компонентів.

Ключові слова: сурядний компонент (СК), категорія ускладнення, пропозиція, предикативність, імпліцитність, внутрішньорядні відношення, додаткова предикативність, напівпредикативність, синкретичні відношення.

До проблемних питань синтаксису простого ускладненого речення належить дослідження функціональних особливостей сурядних компонентів як засобів семантико-синтаксичного ускладнення його структури.

Ускладнення простого речення засобами сурядного зв'язку розглядалося зокрема у працях І.Р.Вихованця, Л.К.Дмитрієвої, П.С.Дудика, А.П.Загнітка, Л.О.Кадомцевої, А.К.Мойсієнка, А.Ф.Прияткіної. Розвиток синтаксису та семантичного синтаксису як одного з напрямів сприяли глибшому розумінню природи ускладнення та розширили уявлення про зміст і форму ускладнювальних компонентів. Зокрема, було встановлено, що синтаксична категорія ускладнення є більшою за обсягом та ступенем абстрактності і має семантико-граматичний характер, бо «семантичне ускладнення структури простого речення створює момент його граматичного ускладнення» [2, 62-63].

Метою статті є дослідження ускладнювальної функції сурядних компонентів, встановлення способів семантичного і граматичного ускладнення простого речення різними їх типами.

Сурядний зв'язок, факультативний для простого речення, збагачує і ускладнює його своєю системою семантико-синтаксичних відношень та формальними засобами їх вираження. Відповідно, сурядні компоненти (СК): однорідні, різнорідні, пояснювальні, приєднувальні, парцельовані – конструктивний спосіб семантичного і граматичного ускладнення речення, однак кожен окремий тип виявляє різні ускладнювальні властивості, а синтаксична категорія ускладнення є одним із принципів функціонування сурядності у простому реченні, спільним для всіх СК.

Сурядні компоненти виступають виразниками пропозиції і носіями додаткової предикативності та разом з предикативною основою утворюють поліпропозитивне, поліпредикатне семантично ускладнене речення, яке за умови самостійного оформлення вираженої СК пропозиції та розгортання додаткової предикативності трансформується у семантично складну поліпредикативну побудову або окремі семантично і синтаксично елементарні речення. Наприклад, пор. : *Се відкриття і втішило, і*

здивувало його (І.Франко) і *Се відкриття втішило його. Се відкриття здивувало його; Щоб застрахуватися від можливих несподіванок, хлопець удався до старого, проте вірного прийому...* (брати Капранови) і *...хлопець удався до старого прийому, проте цей прийом був вірний;*

Коли їй кому впаде в жаждиві очі промінь давно уже загиблої зорі? (Б.-І. Антонич) і *Коли впаде в жаждиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Кому впаде в жаждиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Вони забирали з собою наявну в організації зброю, зокрема другий кулемет...* (О.Гончар) і *Вони забирали наявну в організації зброю. До цієї зброї входив і другий кулемет; Були йому ще й інші придбунки – вовки, гієни, бійки і грабунки* (Л.Костенко) і *Були йому ще й інші придбунки. Інші придбунки – це вовки, гієни, бійки і грабунки; А якщо й спалахували бійки, то лише навкулачні...* (В.Земляк) і *А якщо й спалахували бійки, то вони були лише навкулачні; У село не заходь. І до Оксани теж* (М.Стельмах) і *У село не заходь. І до Оксани теж не заходь.*

Процесам ускладнення семантичної структури речення властива імпліцитність, яка породжує семантичні компресії [3, 64] і є виразною ознакою функціонування сурядних компонентів у простих побудовах.

У широкому розумінні імпліцитність визначають як будь-який «економний спосіб відображення позалінгвістичного змісту» [4, 3], а тому імпліцитними можуть вважатися як приховані, невиражені, так

і скорочені, редуковані компоненти висловлювання, які називають також еліптичними, об'єднуючи імпліцитність та еліпсис. У семантично ускладнених побудовах імпліцитними, формально не вираженими, є окремі змістові компоненти, однак висловлювання зберігає автосемантичність та інформативну достатність, бо «вербалізовані ланки наче вбирають в себе семантику невербалізованих» [4, 3-4].

З огляду на це, у реченнях, ускладнених однорідним, різнорідним, пояснювальним та співвідносним з ними парцельованим сурядним компонентом, яким властивий паралелізм словоформ, простежується семантичний еліпсис, тобто імпліцитні компоненти висловлювання є прихованими, формально не вираженими або скороченими, редукованими, проте без порушення синтаксичних зв'язків. Наприклад : А

*тепер у серці щось **тремтить і грає**, як **тремтить** на сонці гілка золота (М.Рильський): щось **тремтить і щось грає**; **Куди й до кого** – не сліпма, не всує – полине ваша вистраждана вість? (Б.-І. Антонич): куди **полине й до кого полине**; Вони вивчили чимало українських слів, **а в їх числі і це чудесне слово**... (І.Багряний): **а в їх числі вивчили і це чудесне слово**; Але дружини не було. **І взагалі нікого з роду** (І.Багряний): **І взагалі не було нікого з роду**.*

У реченнях, ускладнених приєднувальним та співвідносним з ним парцельованим СК, організованими за принципами вторинного зв'язку, сурядний зв'язок між підрядними словоформами є певним порушенням синтаксичних зв'язків і спричиняє граматичний еліпсис, при якому теж скорочуються окремі компоненти висловлювання. Наприклад: ...*чому та пісня стверджує, що камінь росте, та ще й без коріння* (А. Содомора): *та ще й **росте** без коріння*; *Подібний сюжет, **але з протилежної позиції**, уже екранізували російські кінематографісти...* («Україна молода»): *але **екранізували** з протилежної позиції*; *Над хаткою небо. **А знов голубе*** (Л.Костенко): *А **небо знов голубе**.*

Приєднувальний СК з імпліцитними предикатом або субстантивом частково повторює, відображає зміст основної частини речення з експліцитними предикатом або субстантивом.

Явища граматичного еліпсиса простежуються також і в побудовах з однорідним СК, коли один чи кілька членів ряду пропущені, але мають поширювачі і можуть бути за потреби встановлені. Їх скорочення зумовлене прагматикою тексту, певною стилістичною метою автора: передати стрімкий розвиток подій, уникнути повтору або вживання зрозумілого з контексту чи ситуації слова. Наприклад: *А я на коня **та в колгосп, та й поставив** у конюшню* (Г.Тютюнник); *Тось **сідає** на канапу, **лице в руки й не рушиться*** (В.Винниченко); *За цей час Михайло Гоян чимало поїздив по Україні, мав сотні зустрічей з людьми діловими і не дуже* («Літературна Україна»); *Учасники художньої самодіяльності виконали **улюблені пісні Т. Шевченка та на його слова*** («Літературна Україна»).

Проте і семантичний, і граматичний еліпсис призводить до появи імпліцитних компонентів висловлювання, які виявляються лише у зіставленні з відповідними експліцитними і можуть бути встановлені та інтерпретовані по-різному й довільно. Наприклад, пор. : *Вони забирали з собою наявну в організації зброю, **зокрема другий кулемет**...* (О.Гончар) і *До цієї зброї **входив і другий кулемет** або **Зокрема забирали другий кулемет**...; ...хлопець удався до старого, **проте вірного прийому**...* (брати Капранови) і *Проте цей прийом був вірний* або *Проте хлопець удався до вірного прийому*; *А я (сів, **скачів**)на коня **та (поскакав, полетів)** в колгосп, та й поставив у конюшню.*

Водночас семантично складними, поліпропозитивними можуть бути і прості, синтаксично елементарні побудови, бо «нарощення змісту й розширення форми простого речення може і не ускладнювати конструкцію» [3, 65]. Відтак, «ускладнення обов'язково має формально-синтаксичний характер і являє собою граматичне явище» [5, 11], а способи синтаксичного ускладнення простого речення сурядними компонентами виразно диференціюють їх з-поміж інших ускладнювальних засобів.

Сурядні компоненти синтаксично ускладнюють просте речення паратактичними, пояснювальними, приєднувальними синтаксичними відношеннями, які «при всій різноманітності зводяться до двох основних: 1) додаткова предикативність та 2) внутрішньорядні відношення» [5, 9-11; 1, 13-14].

Сурядні компоненти з паралелізмом словоформ, представлені рядами однорідних та пояснювально-уточнювальних членів, синтаксично ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями. Якщо «з граматичного погляду будь-яке ускладнення іде шляхом субординації або координації» [1, 16], то уведення однорідних, пояснювальних, уточнювальних членів – це ускладнення на основі координації (синтаксичної еквівалентності), коли кількість синтаксичних позицій не

збільшується, але відношення між координованими членами ускладнюють речення і семантично, і синтаксично [5, 17; 1, 16]. Наприклад: *Крізь сон ночей, і мжичку, і порошу шукав людей од мандрів одпочить* (А.Малишко); *Над самим лиманом, на зеленій траві, між двома високими стінами молодого очерету, висіли чорні неводи* (І.Нечуй-Левицький) – ряди обставин-детермінантів ускладнюють речення сурядними єднальними та уточнювальними відношеннями між компонентами та їх безпосередньо чи опосередковано супідрядним зв'язком з головним компонентом.

Ряди з однорідними, та пояснювально-уточнювальними членами речення беруть участь у вираженні первинної, основної предикації і ускладнюють просте речення через збільшення її обсягу.

Однорідність головних членів ряду або пояснювально-уточнювальні відношення між ними викликають таке ускладнення структури простого речення, яке наближає його до складного, бо розширення предикативної основи та збільшення обсягу первинної предикації призводить до встановлення такого ж видо-часового співвідношення, як у складному реченні.

Сурядний компонент з паралельними різнорідними словоформами не лише синтаксично ускладнює просте речення внутрішньорядними відношеннями, а й поширює його через збільшення кількості синтаксичних позицій. Наприклад, єднальні внутрішньорядні відношення між супідрядними обставиною та додатком, підметом та обставиною: *Пани не знали, що з землею робити, як і кому її збути...* (Панас Мирний); *Залежно, хто йде й коли* (І.Багрянний).

Приєднувальні сурядні компоненти з вторинним зв'язком містять непряму додаткову предикативність і синтаксично ускладнюють просте речення двома її різновидами – відображеною (прихованою) предикативністю і напівпредикативністю. «Наявність додаткової предикативності відрізняє речення від семантично складного (поліпредикатного, поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення складного як особливої граматичної структури. Додаткова предикативність несамостійна в реченні: вона обов'язково передбачає основну («справжню») предикативність й існує на її тлі» [5, 20].

Підрядний зв'язок на рівні словоформ між другорядним членом у приєднаній частині і предикатом основної та сурядний зв'язок на рівні конструкції створюють відображену предикативність. Речення, ускладнене приєднувальним СК з відображеною предикативністю, може трансформуватися у поліпредикативну побудову через повторення присудка. Наприклад, пор.: *Вже написав, і українською мовою* («Літературна Україна») і *Вже написав, і написав українською мовою*; *Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням бив, хоч і з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних* (І.Вільде) і *Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням бив, хоч і бив з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних*.

Натомість підрядність другорядного члена з атрибутивною семантикою у приєднаній частині субстантивному члену в основній на рівні словоформ та сурядний зв'язок на рівні конструкції формують значення напівпредикативності. Речення, ускладнене приєднувальним СК з напівпредикативними відношеннями, меншою мірою підлягає перетворенню у складне. Наприклад,

пор.: *Пасуться в лузі коні, та все білі, як у фракійського царя* (Л.Костенко) і *Пасуться в лузі коні,*

та все білі коні...; Він гендляр, але дуже приємний (Т. Малярчук) і *Він гендляр, але дуже приємний гендляр; Ніким не фінансована (окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів, та й то переважно з діаспори)...* («Літературна Україна») і *окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів,*

та й то спонсорів переважно з діаспори.

Приєднувальні СК з синкретичним другорядним членом, який може мати подвійну синтаксичну залежність, ускладнюють речення або відображеною предикативністю, або напівпредикативними відношеннями. Наприклад: *...а ще по хвилі з гуркотом розчинилися надвірні двері, й з них вилетів усе той же юнак, але з шаблею, занесеною для атаки* (В.Земляк); *вилетів, але з шаблею* – ускладнення відображеною предикативністю; *той же юнак, але з шаблею* – ускладнення напівпредикативністю.

Парцельовані сурядні компоненти формально перебувають поза реченням, а парцеляція, на думку Л.О.Кадомцевої, може бути формою взаємодії з ускладненням: прямої – з граматичним, оберненої – із семантичним, тобто парцелят з граматичного боку ускладнює структуру речення, а з семантичного знімає напруження, створене однорідністю [2, 63].

Особливістю парцельованих СК є їх функціонування у двох нерозривно пов'язаних висловлюваннях, які, проте, є реалізацією однієї синтаксичної структури. Відтак, цей тип СК також є засобом синтаксичного ускладнення простого речення.

Парцельовані СК, побудовані за принципом паралелізму, ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями, збільшуючи обсяг первинної предикації, а побудовані за принципом вторинного зв'язку, – додатковою предикативністю: відображеною чи напівпредикативністю. Наприклад: *Вмерла надія. Але й знов ожива* (О. Гончар); *Але дружини не було. І взагалі нікого з роду* (І.Багряний) – ускладнення внутрішньорядними відношеннями, подібно до однорідних та пояснювальних СК; *Повертай, чоловіче, поки не пізно, назад. Але до кого, до чого?* (М.Стельмах); *Чоловіки є. Та все чужі* (В.Земляк) – ускладнення відображеною предикативністю та напівпредикативністю, подібно до приєднувальних СК.

Отже, аналізовані сурядні компоненти, які самостійно виражають пропозицію, внутрішньорядні відношення і додаткову предикативність, є засобом семантичного та синтаксичного ускладнення структури простого речення. Якщо способи семантичного ускладнення не виділяють СК з-поміж інших ускладнювальних засобів простого речення, то способи синтаксичного ускладнення є їх диференційною ознакою і потребують подальшого докладного дослідження.

Результатом взаємодії СК і простого елементарного речення є поліпропозитивна, поліпредикатна, але монопредикативна побудова з імпліцитними компонентами, яка містить внутрішньорядні відношення або додаткову предикативність, пов'язану з основною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч.ІІ : Навчальний посібник / А. П. Загнітко. – К.: ІЗМ Н, 1996. – 240 с.
2. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
3. Кадомцева Л. О. Ускладнене речення у світлі сучасної синтаксичної теорії / Л. О. Кадомцева // Укр. мовознавство. – К., 1989. – Вип.16. – С.60–65.
4. Колосова Т. А. О сигналах неразвёрнутости некоторых имплицитных сложных предложений / Т. А. Колосова // Синтаксис предложения. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1983. – С.3–11.
5. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения: Учеб. пособие для филол. спец. вузов / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.

REFERENCES

1. Zagnitko A. P. (1996) *Ukrai'ns'kyj syntaksys (naukovo-teoretychnyj i navchal'no-praktychnyj kompleks)* [Ukrainian syntax (Scientific and theoretical and educational and practical kompleks)]. *Ch.II: Navchal'nyj posibnyk* [Part 2nd: Study guide], A. P. Zagnitko., Kyiv: IZM N, 240 p .
2. Kadamceva L. O. (1985) *Ukrai'ns'ka mova: Syntaksys prostogo rechennja* [Ukrainian: Syntax of simple sentences], L. O. Kadamceva., Kiev: *Vyshha shkola* [High school], 127 p .
3. Kadamceva L. O. (1989) *Uskladnene rechennja u svitli suchasnoi' syntaktychnoi' teorii'* [Complicated sentence in terms of the modern syntactic theory], L. O. Kadamceva, *Ukr. movozn-vo* [Ukr. Linguistics]., Kyiv, Issue 16. , pp . 60–65.
4. Kolosova T. A. (1983) *O sygnalah nerazvjornutosty nekotoryh ymplycytnyh slozhnyh predlozheny* [About the signals of the undeployment of some implicit complex sentences], T. A. Kolosova, *Syntaksys predlozhenyja* [Syntax of the sentence]., *Kalynyn: Yzd-vo Kalynyn. un-ta* [Kalynyn: Publishing house of the Kalynyn University], pp . 3–11.
5. Pryjatkyna A. F. (1990) *Russkyj jazyk: Syntaksys oslozhnjonnogo predlozhenyja: Ucheb. posobyje dlja fylol. spec. vuzov* [Russian: Syntax of the complicated sentence: Study guide for the philological specialties of universities], A. F. Pryjatkyna., Moscow: *Vyshha shkola* [High School], 176 p .

The article is discussed the complicative properties of coordinated components; analyzed means of the semantic and syntactic complexity of simple sentences with different types of coordinate components.

Keywords: coordinate component, category of complication, proposition, predicativity, implitsytnis t, inside-series relations, additional predicativity, half-predicativity, syncretic relations